

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1945

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 – ΤΣΩΡΤΣΙΑ – 38

ΑΘΗΝΑΙ

Η ΕΝΟΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ

Εἰς τὸ ἑβδομον συνέδριον τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ὁ κ. Ν. Ζαχαριάδης ἠσχολήθη μὲ θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν φιλοσοφικὸν ἰδεαλισμὸν καὶ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ (1). Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος δὲν ἠρέεσθη μόνον εἰς τὸ νὰ καλέσῃ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς παρατάξεώς του νὰ «ἐκμηδενίσουν θεωρητικὰ τὴν ἀστοτσιφλικὰδικὴν ἰδεολογίαν τοῦ μεγαλοῖδεατισμοῦ», ἀλλὰ καὶ ἐχάραξε τὰ πλαίσια, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ κινήθωσιν οἱ θεωρητικοὶ αὐτοὶ διὰ τὴν διαφώτισιν τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν. Καὶ αἱ μὲν περὶ Μεγάλης Ἰδέας καὶ ἀρχαίου φιλοσοφικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀπόψεις τῶν παρ' ἡμῖν κομμουνιστῶν, αἱ θεωρίαι τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος περὶ τοῦ ὑλικοῦ παραγόντος εἰς τὴν Ἱστορίαν, γνωσταὶ ἐκ παλαιότερων δημοσιευμάτων, τείνουν σήμερα, μὲ ἐλαφρὰς τροποποιήσεις καὶ προσαρμογὰς, νὰ ἀποκρυσταλλωθῶσιν εἰς σύστημα ἰδεῶν. Ἐκεῖνο ὁμως, τὸ ὁποῖον ἐπιμόνως, συστηματικώτερα καὶ, θὰ ἔλεγα, ἐπισημῶς προβάλλεται τοὺς τελευταίους καιροὺς ὡς θεώρημα, εἶναι ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς παραδόσεως.

«Ἡ δικὴ μας ἀποστολή», εἶπεν ὁ κ. Ζαχαριάδης εἰς τοὺς συντρόφους του, «εἶναι νὰ ἀποδείξουμε ὅτι παρὰ τὸ γεγονός ὅτι βρισκόμαστε στὸν ἴδιον τόπον καὶ ὅτι ἡ γλῶσσά μας προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία κοινὴ ἑλληνικὴ, ἐθνολογικὰ, κοινωνικὰ, τὸ νεοελληνικὸν ἔθνος δὲν ἔχει καμμιά σχέσιν μὲ τὸ καθεστῶς καὶ τὴν κοινωνία τῆς δουλείας καὶ τοῦ φυλετικοῦ διχασμοῦ, ποὺ ἐπικρατοῦσε εἰς τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Οὔτε μὲ τὴν βαρβαρότητα τοῦ ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς δουλοπαροικίας, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν αὐτοκρατορία τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Δικὴ μας ἀποστολή εἶναι ν' ἀποδείξουμε ὅτι τὸ ἔθνος εἶναι ἱστορικὴ κατηγορία, ποὺ ἐμφανίσθη καὶ ἀναπτύχθη μὲ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν κεφαλαιοκρατικῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ὅτι τὸ νεοελληνικὸν ἔθνος, κρατώντας τὶς ρίζες του ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατο-

ρίας, ἀναπτύχθη καὶ διαμορφώθη τελικὰ μέσα εἰς τὴν συνθήκην τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας».

Ὁ Παπαρρηγόπουλος εἶναι, κατὰ τὸν κ. Ζαχαριάδην, ὑπεύθυνος διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ «μὲ τὴν Ἱστορίαν, ποὺ στρίμωξε καὶ βίασε τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα μέσα εἰς τὸ σχῆμα, τὸ καλούπι τοῦ μεγαλοῖδεατικοῦ αὐτοῦ ἀντιεπιστημονικοῦ κατασκευάσματος».

Εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς ἀποπειρᾶς θεωρητικῆς ἐνατενίσεως τοῦ προβλήματος τῶν ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος· προβλήματος τοσοῦτο μᾶλλον σπουδαιότερου καθ' ὅσον ὁ τρόπος τῆς ἀντιμετωπίσεώς του καὶ ἡ θέσις, τὴν ὁποῖαν λαμβάνομεν, δημιουργοῦν ἀναγκαστικῶς τὰ πλαίσια τῆς ἐθνικῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ πνευματικοῦ προσανατολισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόπειρα ἐρμηνείας, ἡ γενομένη εἰς τὸ ἑβδομον συνέδριον τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, δὲν ἔχει τὴν ἀξίαν ἀπλῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως. Καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον διευτυπώθησαν τὰ πράγματα, καὶ ἡ στιγμή, ἡ ὁποία ἐξελέγη διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν καινοφανῶν ἀντιλήψεων, οὐδεμίαν ἀφίνου ἀμφιβολίαν ὅτι οἱ θεωρητικοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Κομμουνισμοῦ τείνουν νὰ δημιουργήσουν, ἐντὸς τῶν πλαισίων καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς κομμουνιστικῆς κοσμοθεωρίας, καθολικὴν θεωρίαν περὶ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Θὰ εἶναι ἡ ἐπίσημος ἀποψις ἐνὸς τμήματος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ὑπηγόρευσε τὴν ἀνάγκην νὰ γραφοῦν αἱ κατωτέρω σκέψεις, ἀποτελοῦσαι—πρέπει ἄρα γε νὰ προστεθῇ;—ἀπλῆν προσπάθειαν σχηματικῆς ἐμφανίσεως τοῦ ὅλου προβλήματος. (2)

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Fallmerayer, κακόβουλος καὶ ἀνεπαρκῶς παρεσκευασμένος ἐρευνητῆς, διευτύπωσε τὴν θεωρίαν περὶ ἐκσλαβισμοῦ τῶν Ἑλλήνων (2), τὸ πρόβλημα τῶν ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος εἶχεν οὐ-

1. Ἡ παλαιότερα προσπάθεια μελέτης τοῦ θέματος ὀφείλεται εἰς τὸν Σπ. Ζαμπέλιον, Βυζαντινὰ Μελέται. Περὶ πηγῶν νεοελληνικῆς ἐθνότητος, Ἀθῆναι, 1857. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐργασιῶν ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ πραγματεία τοῦ Δ. Δανιηλίδου, Ἡ Νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1934.

2. Πρβλ. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι. Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι, 1945.

1. Βλ. «Ριζοσπάστην» τῆς 6ης Ὀκτωβρίου 1945.

σιαστικῶς τεθῆ. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὰ πολύκροτα δημοσιεύματά του συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασκεδασθῆ ἡ ρωμαντικὴ ἀχλύς, ἡ ὁποία ἐσκέπαζε τὸν ἑλληνικὸν λαόν, καὶ νὰ μετατοπισθῆ ἡ ζήτησις περὶ τῶν πηγῶν τῆς ὑπάρξεώς του εἰς τὸ πεδῖον τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης. Ποιμενικαὶ Ἀρκαδίαί, Θεῶν καὶ Θεαινῶν ἐντεύξεις, νηρηίδων καὶ ναϊάδων ὁμιλίαι, ἀφελεῖς ὀφιστύες, πλάσματα τῆς ἀβρᾶς φαντασίας ποιητῶν καὶ φιλομούσων, εἶχαν γεμίσει μὲ τὴν ἀσύγκριτον γοητείαν των τὴν ἀτμόσφαιραν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ εὐρωπαϊκὴ διανόησις εἶχεν ἐντάξει τοὺς τραχεῖς ἀγωνιστὰς τοῦ Ἐἴκοσι Ἐνα. Καί, φυσικά, ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα ἦτο ἀποκαρδιωτικὴ!

Ὁ Fallmerayer ἐτοποθέτησε τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ἐπὶ τοῦ βιολογικοῦ πεδίου, ὑποστηρίζων τὴν φυλετικὴν διάσπασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πόσον αἱ ἀπόψεις του ὑπῆρξαν ἀστήρικτοι, ἀπέδειξεν ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἱστορικῆς των θεμελιώσεως. Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ ἐρευναι συνεπλήρωσαν τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια. Πρὸ παντὸς ὁμῶς ἡ Ἐπιστῆμη ἀπήλλαξε τὴν ἱστορικὴν σύνθεσιν ἀπὸ τὸ χιμαϊρικὸν δόγμα τῆς φυσικῆς αὐτοτελείας καὶ ἀγνότητος τῆς φυλῆς, ἀντιπροσωπευούσης «ὀμάδα οὐσιαστικῶς φυσικῆν, οὐδεμίαν δυναμένην νὰ ἔχη καὶ οὐδεμίαν συνήθως ἔχουσαν σχέσιν πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ λαοῦ, τῆς ἐθνότητος, τῆς γλώσσης, τῶν ἡθῶν, ἀντιστοιχοῦσης πρὸς ὀμάδας καθαρῶς τεχνητάς, οὐδόλως δ' ἀνθρωπολογικὰς, καὶ ἐξαρτωμένας ἐκ τῆς ἱστορίας, τῆς ὁποίας τυγχάνουν ἀπόρροισι» (1). «Ὡς παραστατικώτατα παρετήρησεν ὁ Henri Berg, «οἱ ἀνθρώποι, ἐλευθερούμενοι τοῦ περιβάλλοντος, ἐκφεύγουν ἀπὸ τὸ τὴν χρυσαλίδα, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν φυλὴν... Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ φυλαὶ ἀποσυντίθενται καὶ πολλαπλασιάζονται εἰς φυλάς ἱστορικὰς ἢ ὀμάδας ἐθνικὰς. Αἱ ἐθνικαὶ ὀμάδες ἀναμειγνύονται καὶ μεταβάλλονται εἰς λαοὺς καὶ ἔθνη» (2).

Κοινότης τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἰδιοτήτων, κοινότης τοῦ πνευματικοῦ πλοῦτου τοῦ παρελθόντος, λαϊκοῦ καὶ ἐντέχνου, κοινότης μορφῶν τοῦ βίου, ἀναγνώρισις καὶ συνειδήσις τῆς κοινότητος ταύτης, ἀποτελοῦν τὴν κρηπίδα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐδράζεται ἡ ἐθνικὴ ἰδέα (3). Εἰς

τὴν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τῶν ἐθνῶν, εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀνόδου, εἰς τὰς περιόδους τῆς κάμψεως καὶ τῆς παρακμῆς, τὰ ἔθνη σύρουν μαζί των τὰς ψυχικὰς των ἰδιότητας καὶ τὸν πνευματικὸν των πλοῦτον. Ἐὰν ἡ δυστυχία ἡμαύρωσε τὴν ἀρχικὴν του λαμπρότητα, ὁ ἡσκημένος ὀφθαλμὸς δὲν θὰ δυσκολευθῆ νὰ ἀνεύρη, παρερριμμένα εἰς τὰς ὄχθας τοῦ χειμάρρου, τὰ ψήγματα τοῦ χρυσοῦ. Ἡ λήθη τοῦ κοινοῦ παρελθόντος, ἡ ἔλλειψις πνευματικοῦ πλοῦτου, ἡ ἀπουσία συνειδήσεως τῶν κοινῶν ἀφορμῶν τοῦ ἐθνικοῦ βίου, διακρίνουν τὴν διάσπασιν, τὴν λύσιν, θὰ ἔλεγα, τῆς ἱστορικῆς συνεχείας, τὴν διακοπὴν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως.

* *

Τῷ 1821, ἓνας μικρὸς λαός, κατοικῶν εἰς τὴν νοτιωτάτην ἐσχατιὰν τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, διεξεδίκησε διὰ τῶν ὀπλων τὴν ἐλευθερίαν του. Περιηγηταὶ καὶ ταξιδιωτὰι εἶχαν δώσει περὶ αὐτοῦ συμπαθεῖς πληροφορίες. Ἐφερε τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, ὠμίλει τὴν γλῶσσάν των, παρεφθαρμένην, ὡς ἐνόμιζαν οἱ περιηγηταί, εὐρίσκετο δὲ εἰς διάφορον στάθμην πολιτισμοῦ, ποικίλλουσαν ἀναλόγως τῶν περιοχῶν, πάντως ὁμῶς, ἀστὸς ἡ ἀγρότης, ναυτικὸς ἢ χερσαῖος, εἶχε συνείδησιν τῆς καταγωγῆς του καὶ μὲ ὑπερηφάνειαν ἐπεδείκνυε τὴν μελαγχολικὴν εὐγένειαν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τοὺς ἐκπεσόντας ἀπογόνους. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον περισσότερο παντὸς ἄλλου ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν—καὶ προξενεῖ ἐντύπωσιν,—ἦτο ἡ εἰς τὸν χῶρον κατανομή τοῦ φιλελευθέρου τούτου λαοῦ.

Πράγματι σπανίως λαοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν παρουσίασαν τοιαύτην ἰδιόρρυθμον εἰκόνα τῆς ἐδαφικῆς των διαμορφώσεως. Νησιωτικὰ συμπλέγματα φρουροῦν δίκην περιπόλων τὸν κύριον κορμὸν ἐκ δυσμῶν καὶ ἐκ νότου πρὸς ἀνατολάς, νεύοντα πρὸς τὴν Ἀσίαν, σπεύδουν, θὰ ἐνόμιζε κανεῖς, πρὸς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ θαυμαστὴν τῆς φύσεως συγκατάβασιν αἱ τρεῖς ἡπείροι, κλίνουσαι ἡρέμα ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην, ἀνταλλάσσουν ἀγαθὰ καὶ ἰδέας. Εἰς τὴν χερσονήσον τοῦ Αἴμου, οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, ἀπὸ τὸ Δυρράχιον καὶ ἀπὸ τὴν Μεσημβρίαν μέχρι τοῦ Ταινάρου, συμπαγέστεροι, κατὰ τὰς βορείας ἀκτὰς, ἀραιότεροι πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ἀκμαιότεροι εἰς τὰ ἀστικά κέντρα, ἀσθενέστεροι εἰς ὠρισμένα σημεῖα τῆς ὑπαίθρου, ἄλλοῦ μὲ μικρᾶς ἢ μεγάλης ἐκτάσεως νησίδας τουρκικοῦ, σλαβικοῦ ἢ ἀλβανικοῦ στοιχείου, ἄλλοῦ ἐνσφηνωμένοι εἰς συμπαγεστέρας μάζας Τούρκων, Σλάβων ἢ Ἀλβανῶν, ζοῦν διατηροῦντες τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, παρὰ τὴν μακρὰν καὶ συνεχῆ αἰμορραγίαν, ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν μυχῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τοῦ Λυκίου πελάγους, οἱ Ἕλληνες, συμπαγέστεροι εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰ ἀστικά κέντρα, ἀραιότεροι πρὸς τὸ ἐσωτερικόν καὶ τὴν ὑπαίθρον, ἀποτελοῦν τὸ ζωτικώτερον τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ γεωγραφικὴ διάσπασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι βεβαίως φαινόμενον ὀφειλόμενον εἰς μακρὰς περιπετείας καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν,

1. Marcellin Boule, παρὰ H. Berr, En marge de l' Histoire Universelle, (Παρίσιοι, 1934), σελ. 85.

2. Ἀὐτόθι, σελ. 95-96.

3. Στοχάζομαι τὸν ὀρισμὸν τοῦ Ἔθνους, ὅπως τὸν διέγραψεν ὁ Renan. Δὲν διακρίνεται ἴσως διὰ τὴν αὐστηρότητα τῆς ἐπιστημονικῆς του διατυπώσεως, ἔχει ὁμῶς τὴν ἀρετὴν τοῦ ὅτι ἐναργέστατα παριστάνει τὰ πράγματα: «La nation, comme l'individu, ἔγραψεν ὁ Renan, est l'aboutissement d' un long passé d' efforts, de sacrifices et de dévouements. Un passé héroïque des grands hommes, de la gloire (j'entends de la véritable), voilà le capital social sur lequel on assied une idée nationale. Avoir des gloires communes dans le passé, une volonté commune dans le présent, avoir fait de grandes choses ensemble, vouloir en faire encore, voilà la condition essentielle pour être un peuple. On aime en proportion des sacrifices qu'on a consentis, des maux qu'on a soufferts».

ἢ ὅποια συνέθλιψεν, ἀπερρόφησε ἢ ἐπέτρεψε νὰ ἀπορροφηθῇ καὶ νὰ συνθλιβῇ ἀπὸ ἄλλους λαοὺς τὸ ἐπικρατοῦν ἑλληνικὸν στοιχεῖον (1). Εἶναι κατὰ δεύτερον λόγον συνέπεια τοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπεχθάνεται τρόπον τινὰ τὴν ἐννοίαν τοῦ χώρου, δρῶν ὡς δύναμις ἀτίθασσος καὶ διάχυτος, ὑπεράνω τοῦ χώρου. Ὁ ἐδαφικὸς παράγων, συμπεκνῶν ἐν ἑαυτῷ ὅλας τὰς φάσεις τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἀπὸ τῶν ἀπώτατων χρόνων μέχρι σήμερον, ἀπέτέλεσε τὸ πρῶτον σταθερὸν στοιχεῖον τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖον συνδέει τὸ παρὸν μετὰ τὸ παρελθόν. Τὸ αἶτημα τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ χώρου, τῆς συνανήσεως, δηλαδὴ, τῶν ἐθνολογικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν συνόρων, ἔτρεψε τὸν ἀναγεννώμενον Ἑλληνισμόν πρὸς τὸν ἐθνικὸν προσανατολισμόν τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

Ἡ Μεγάλη Ἰδέα (2), χιμαιρική ἴσως εἰς ὠρισμένας τῶν ἐκδηλώσεών της, ὑπῆρξε δύναμις δημιουργική, με ἱστορικὴν δικαίωσιν καὶ πολιτικὸν πραγματισμόν. Αἱ ἀρχαί της, παλαιαὶ ὅσον καὶ ἡ Δουλεῖα, ἐστηρίχθησαν καὶ εἰς τὰς δύο πνευματικὰς πηγὰς τοῦ Ἑθνους, εἰς τὴν λαϊκὴν καὶ τὴν λογίαν παράδοσιν. Ἀπότοκος τῆς γεωγραφικῆς εἰσπάσεως, ἡ πνευματικὴ αὐτὴ δύναμις ὑπῆρξε δημιουργὸς ἐνότητος. Καὶ ἐάν, ὕστερα ἀπὸ τιτανικοὺς ἀγῶνας ἐνὸς αἰῶνος, ἡ θάλασσα ἔρριψεν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς ἑλλαδικῆς γῆς τὰ ἄθλια ναυάγια τοῦ μικρασιατικοῦ καὶ θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ἀπαρτισμὸς τοῦ βιοτικῶν χώρου—κατὰ τρόπον ἀπροσδόκητον καὶ σκληρόν, βεβαίως—εἶχεν εἰσελθεῖ εἰς τὴν φάσιν τῆς ὀριστικῆς του πραγματοποιήσεως.

Διάσπασις τοῦ χώρου, ἀλλ' ὄχι καὶ διάσπασις τῆς πνευματικῆς ἐνότητος. Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν βορειῶν ἐπαρχιῶν, ἡ παλιννόστησις τῶν μι-

κρασιατικῶν πληθυσμῶν, ἡ ἐκρίζωσις τοῦ στοιχείου τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας, ἡ προσδοκωμένη ἐθνικὴ ἀποκατάστασις, ὠγκώσαν καὶ θὰ ὀγκώσουν ἀκόμη περισσότερον τὸ θεσπέσιον ρεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ χειμάρρου. Οἱ παραπτόταμοι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἑπτανήσου, τῆς Κρήτης, τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Κύπρου, παρασύρουν πρὸς τὴν κοινὴν κοίτην ἰδιότυπα πετρώματα: τὰς ψυχικὰς ἀποχρώσεις, αἱ ὁποῖαι καθίστοῦν συνθετωτέραν τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, πλουσιωτέρας τὰς μορφάσ της, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἀλλοιώνουν τὴν πνευματικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

Μετὰ τὸν χῶρον, ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ προσελκύει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος. Δύο παράλληλοι καὶ μεγάλοι κοῖται σύρουν πρὸς τὰ κάτω τὸν πλοῦτον τοῦ παρελθόντος. Ἡ μία, λογία, ἀξιολογώτατη, ὑπόλειμμα τοῦ πνευματικοῦ διχασμοῦ τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων, διετήρησεν ἀδιάσπαστον τὴν συνοχὴν τῆς πνευματικῆς δημιουργίας—μοναδικὸν φαινόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων. Ἡ ἄλλη, λαϊκὴ, με τὸν θαυμασιὸν κύκλον τῶν δημιουργημάτων της, ἀντιπροσωπεύει τὴν ζωντανὴν παράδοσιν τοῦ Ἑθνους. Εἰς τὰς ὀχθὰς της—καταστάλαγμα μακρᾶς ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας—ὁ Χρόνος ἔχει ἐναποθέσει τὸν πλοῦτον τῶν αἰώνων καὶ τῶν γενεῶν.

Ἡ λογία παράδοσις, τεχνητὸν δημιούργημα τῶν προηγμένων τάξεων τοῦ Ἑθνους, ἔχουσα ἰδίους νόμους ἐσωτερικῆς ἀνεξίξεως, συνάπτει τὸ παρὸν μετὰ τὸ παρελθόν, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς κοινότητος τῶν πηγῶν, σχεδὸν ἀποκλειστικῶν, τῆς ἐμπνεύσεώς της, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς κοινῆς συνειδήσεως ὅτι συνεχίζει μίαν παλαιότεραν παράδοσιν. Ὑποτιμᾶται συνήθως ἡ ἀποδεικτικὴ σημασία τῆς λογίας παραδόσεως, δὲν νομίζω ὁμως ὅτι ἡ συνείδησις τοῦ ὅτι αὕτη συνεχίζει τὸν ἐθνικὸν πλοῦτον καὶ ἡ θέλῃσις νὰ τὸν συνεχίσῃ ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀνάξια λόγου. Ἀσφαλῶς αἱ λαϊκαὶ πνευματικαὶ μορφαὶ ἀφίνουν νὰ φανοῦν αἱ ἀγνότεροι πηγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ λαὸς ἤντησε τὰ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς του συνθέσεως.

Εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ λαϊκοῦ πνευματικοῦ πλούτου ἡ γλῶσσα κατέχει τὴν πρῶτην θέσιν. «Ἀξιόλογον χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, παρατηρεῖ ὁ A. Meillet, εἶναι ὅτι οὐδέποτε ἐχρειάσθη τὴν πολιτικὴν ἐνότητα διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐνότητα τῆς γλώσσης, καὶ ὅτι ὑπῆρξε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ ὡς πολιτισμὸς προτοῦ ἀπαρτισθῆ εἰς κράτος» (3). Μολονότι ἡ δημῶδης ἑλληνικὴ ἀνεπτύχθη μακρὰν τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος τείνει πρὸς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν

1. Διδακτικώτατον παράδειγμα παρέχει ἡ ἐξαφάνισις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς βορείου Θράκης, τῆς λεγομένης Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας. Ὀλίγαι ἐκ τῶν βορείων ἐπαρχιῶν, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἶχον τόσον συμπαγῆ καὶ ἀκμάζοντα πληθυσμόν. Ἡ διείσδυσις τῶν Βουλγάρων εἶναι ἀποτέλεσμα ὀθωμανικῆς ἐποικιστικῆς πολιτικῆς τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡ μαρτυρία τοῦ ἀγγλοῦ διπλωμάτου R. Walsh, ἀκολουθήσαντος τὸν λόρδον Strangford εἰς τὴν Ἀνατολίαν, εἶναι διαφωτιστικὴ. «La province appelée Bulgarie, ἔγραψεν οὗτος εἰς τὰς ταξιδιωτικὰς του ἀναμνήσεις, μεταφρασθεῖσας τῷ 1828 εἰς τὴν γαλλικὴν, ne comprend que le pays situé entre les monts Balkans et le Danube; mais la race active des Bulgares a passé les limites du Balkan et s'avance graduellement dans la Roumanie. La politique du gouvernement turc est évidemment de favoriser cette nouvelle population dans ces fertiles plaines et d'y encourager l'industrie de ces agriculteurs industriels». Βλ. Quelques témoignages sur l'Hellénisme de la Thrace, (Γενεύη, 1919), σελ. 53.

2. Πρβλ. Ἰ. Βογιατζίδου, Ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς Μεγάλης Ἰδέας, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1923, σελ. 161—171. Ν. Ἀ. Βέη, Περὶ τοῦ ἱστορημένου Χρησολογίου τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ θρύλου τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιά», Byzantinisch — Neugriechische Jahrbücher, τόμ. 13 (1937), σελ. 203 κέ. Δ. Ἀ. Ζακουθηνῶ, Ἡ Βυζαντινὴ Ἰδέα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, Νέα Ἑστία, 1945, τεύχος 429, σελ. 225—229. Θ. Ἀστρινόου, Ἡ Μεγάλη Ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι, 1945.

3. A. Meillet, Aperçu d'une Histoire de la langue grecque, 2a ἐκδ. (Παρίσιοι, 1920), σελ. 252.

ἐνιαίας μορφῆς, αἱ διαλεκτικαὶ διαφοραὶ, ἐξαιρέσει ὠρισμένων ἐκκεντρικῶν διαλέκτων, ὡς ἡ ποντική, ἡ κυπριακὴ, ἡ καππαδοκικὴ καὶ ἡ ἰταλιωτικὴ, ἐξαιρέσει ὡσαύτως τῆς τσακωνικῆς, εἶναι καθ' ἑαυτὰς ἀσήμαντοι. Τὴν ἐπομένην τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Ἑλληνισμὸς εὐρέθη μὲ ὄργανον συνεννοήσεως καθολικῆς καὶ πανελληνίου ἀξίας.

Εἶναι σήμερον βέβαιον ὅτι ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ, προερχομένη ἐκ τῆς ἀρχαίας κοινῆς, διεμορφώθη ὀριστικῶς πρὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος⁽¹⁾. Ἡ παρακολούθησις τῶν φωνητικῶν, τυπικῶν, σημασιολογικῶν καὶ συντακτικῶν μεταβολῶν, ὅπου καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι αὐτὴ δυνατὴ, ἀποκαλύπτει τὴν ζωτικότητα ἐνὸς ὀργανισμοῦ, κυβερνωμένου ἀπὸ ἐσωτερικοῦ νόμου ὀρίζοντος τὴν ἀρμονικὴν ἀνέλιξιν τῆς μορφῆς του. Ἡ γλῶσσα, περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο πνευματικὸν φαινόμενον, συνδέει τὸν νεώτερον Ἑλληνισμὸν πρὸς τὰ διάφορα στρώματα τοῦ παρελθόντος, ἀπὸ τῶν πρώτων γραπτῶν μνημείων μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας. Τὰ διαλεκτικὰ ἰδιώματα, συντηρητικώτερα λόγῳ τῆς ἀπομονώσεως, διέσωσαν στοιχεῖα τῶν ἀρχαίων διαλέκτων.

Ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, στοιχειώδη μορφήν τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, ὅπου τὰ ἔθνη, ἀσυνειδήτως πλάσσοντα καὶ ἀναπλάσσοντα τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον τοῦ παρελθόντος, παρέχουν τὸ μέτρον τῆς ἰδιοφυίας καὶ τῆς ἐνότητός των, προαγορεύει εἰς μίαν ἀνωτέραν βαθμίδα πνευματικῶν ἐκδηλώσεων: τὰ ἔθνη καὶ τὰς παραδόσεις. Τὰ ἔθνη, αἱ κατὰ παράδοσιν πράξεις ἢ ἐνέργειαι⁽²⁾, τὰ ὁμότροπα ἢ θῆ τοῦ Ἡεροδότου, ἀπόθεμα κοινῆς ζωῆς, μαρτυροῦν περὶ τῆς συνοχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν σημερινὴν του μορφήν καὶ περὶ τῆς συνεχείας του εἰς τὸν χρόνον. «Ὅπουδῆποτε καὶ ἂν οἰκοῦσιν Ἕλληνες, ἔγραφεν ὁ Νικόλαος Πολίτης, ἔχουσιν ὁμότροπα ἢ θῆ, ἀπὸ τῶν ποντικῶν βορείων παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῆς Ἡπείρου καὶ τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου, καὶ ἀπὸ τῆς Βορείου Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου. Τῶν πλειστών δὲ τῶν συνηθειῶν καὶ δοξασίων τούτων δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν διατήρησιν αὐτῶν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.⁽³⁾

Εἰς τὰς παραδόσεις, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ ἰδιοφυία ἀνέπτυξε τὴν πλαστικὴν φαντασίαν καὶ τὴν πλαστικότητα τῆς μορφῆς εἰς ὅλην των τὴν πληρότητα, ὁ δημιουργὸς λαὸς ἐναπέθεσε τὴν πείραν του ἀπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν θεώρησιν τῶν προβλημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους. Δι' αὐτῶν διεμορφώθη συγχρόνως ἡ κοσμογονία καὶ ἡ κοσμοθεωρία τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἀρχαίου κόσμου δια-

τηρεῖται ζωντανὴ μέσα εἰς τὰς σημερινὰς παραδόσεις. Ὁ Ὀμηρὸς, ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ἀνδρειωμένοι, ἱστορίαι περὶ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ τὰ ἐρείπια, ἡ παράδοσις τῆς Μονοβύζας, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν ἠπειρωτικῶν πόλεων ὑπὸ τῆς βασιλείσης τῶν Ἰλλυριῶν Τεύτας (231 π.Χ.), οἱ Γίγαντες, αἱ Ἀμαζόνες, ἡ ἐπιβίωσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀδωνίδος εἰς ἠπειρωτικὰ ἔθνη—ἐνας ὁλόκληρος κόσμος μορφῶν καὶ πλασμάτων τῆς φαντασίας: οἱ δράκοντες τὰ Χαμοδράκια, θεότητες δαιμονικαὶ καὶ χθόνια, οἱ Νεράϊδες τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, τὰ πανηγύρια τῶν ξωθικῶν. Ὑστερα ὁ κύκλος τῶν φαινομένων: ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ, ὁ Ἥλιος καὶ τὸ Φεγγάρι, τὰ ἀστρα, ἡ ἀστραπή καὶ ἡ βροχή, τὰ σύννεφα καὶ οἱ ἀνεμορριπές⁽⁴⁾. Ὁλος ὁ θεσπέσιος αὐτὸς πλοῦτος τῆς πνευματικῆς σφίρας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀντλεῖ τὴν ὑπαρξίν του ἀπὸ τὴν παρακαταθήκην τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς, πλησιέστερος καὶ οἰκειότερος, ἀναζῆ ἐπίσης μέσα εἰς τὰς σημερινὰς παραδόσεις. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ οἱ ἅγιοι, νεώτεροι μορφῆς ἡρώων, ρηγάδες, ρηγισσαι, βασιλόπουλα καὶ Ἀνήλιαγοι, ἐκπολιορκούμενα κάστρα, ἀπηχῆσεις τῆς ἡρωϊκῆς ζωῆς τῶν ἀκριτῶν καὶ τῶν ἀπελατῶν, ἀναμνήσεις ἐθνικῶν συμφορῶν, ἀλώσεων περιφανῶν πόλεων, πειρατικῶν ἐπιδρομῶν. Ὑστερα ὁ κύκλος τῶν παραδόσεων τῶν σχετιζομένων μὲ τὴν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, μὲ τὰ σύμβολα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀναμνήσεις συγκεκριμένων γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ συγχρόνως ἐκφρασις τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ἔθνους, παράγοντες ἐνότητος καὶ συνοχῆς.

Τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι εἶναι τὸ πλουσιώτερον, τὸ ἀρτιώτερον καὶ συγχρόνως τὸ χαρακτηριστικώτερον δημιούργημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὅπως καὶ αἱ παραδόσεις, ἀλλὰ μὲ περισσότερον συγκεκριμένας μορφᾶς, τείνει εἰς τὸ νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ τὴν λαϊκὴν κοσμοθεωρίαν. Καὶ ἐδῶ αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, ἡ συνείδησις τῆς ἱστορικῆς ἐνότητος, ἡ κοινότης τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν προσδοκιῶν, προσδίδουν, εἰς τὰ ἱστορικὰ κυρίως τραγούδια, τὸν χαρακτήρα ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ πλοῦτος. Ἐκεῖνο ὁμῶς, τὸ ὁποῖον περισσότερον παντὸς ἄλλου φέρει τὸν ποιητὴν λαὸν πλησιέστερα πρὸς τὰς κοινὰς πηγὰς τῆς πνευματικότητός του, εἶναι ἡ ἐνατένισις τῆς φύσεως, ἡ θεώρησις τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ἡ πλαστικότης τῆς μορφῆς.

Ἡ λατεῖα τῆς μορφῆς εἶναι ἐκδηλος εἰς τὴν λαϊκὴν ποιήσιν. Τὸ ἀδιάκοπον σμίλευμα τοῦ στίχου, ἡ δοκιμασία του διὰ μέσου τῆς ἀπλῆς ἀπαγγελίας, τοῦ μουσικοῦ τόνου καὶ τῶν ἁρμο-

1. Γ. Χατζιδάκι, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. Α', σελ. 406 κέ.

2. Ν. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', (Ἀθήναι, 1920), σελ. 8 κέ.

3. Αὐτόθι, σελ. 14—15.

4. Περὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸ ἔργον τοῦ Νικολάου Πολίτου, ἰδίαις αἱ Μελέται περὶ τοῦ Βίου καὶ τῆς Γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (1904 κέ.), θὰ παραμείνῃ κάλλιστον μνημεῖον ἐθνικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἐπιστημονικῆς συγκροτήσεως. Πρὸς καὶ Στ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, τόμ. Α' (Ἀθήναι, 1922), σελ. 152 κέ.

νικῶν κινήσεων τοῦ χοροῦ— διότι τὸ δημοτικὸν τραγούδι σπανίως ἐμφανίζεται ὡς ἀπλή καὶ αὐτοτελής ἔκφρασις τοῦ λόγου, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν ρυθμὸν καὶ τὸν τόνον— ἔδωκαν εἰς τὸ τίμιον τοῦτο δημιούργημα τὴν κλασσικὴν του λιτότητα, τὴν πλαστικότητα τῶν εἰκόνων, τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ρυθμῶν καὶ τὴν ἀρμονίαν τοῦ συνόλου. Εἰς τὰ πλαίσια τῆς κλασσικῆς αὐτῆς μορφῆς ὁ λαὸς ἔκλεισεν ὀλόκληρον τὸν ψυχικὸν τοῦ κόσμον, τὸν τρόπον τῆς ἐπαφῆς του μετὰ τὴν φύσιν, τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Θανάτου, συναισθήματα καὶ ψυχικὰς καταστάσεις, τὰς ὁποίας ἐμπνέει «ἡ ἀνεπιφύλαχτη, ἀν' ὅχι καὶ πάντα χαρούμενη, κατάφασις τῆς ζωῆς» (1). Διότι τὸ δημοτικὸν τραγούδι καὶ ὡς μορφή καὶ ὡς περιεχόμενον, ἀποκαλύπτει ἕνα λαόν, τοῦ ὁποίου αἱ ψυχικαὶ ἰκανότητες, ἡ συναισθηματικὴ διάθεσις, ὁ τρόπος τοῦ θεωρεῖν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῶν εἰς τὰς ἀγνοτέρας πηγὰς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πνευματικότητος.

Ἀπὸ τὸ Βυζάντιον τὸ δημοτικὸν τραγούδι ἐδανείσθη τὰ ἐπεισόδια καὶ τὰ σύμβολα, ἀφωμοίωσεν ἀπὸ τὸν σύνθετον καὶ πολύμορφον κόσμον του ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἀπορροφήσῃ ὁ φωτοχαρὴς εἰδωλόατρης ποιητῆς του: ἐδανείσθη κυρίως τὴν ἠρωϊκὴν ἀτμόσφαιραν, τοὺς ἐπικούς ἀγῶνας, τὴν ἀκατάπαυστον πάλην— μίαν ἀπὸ τὰς σημαντικώτερας καὶ ὀλιγώτερον γνωστὰς πλευρὰς τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου. Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, μία ἀπὸ τὰς πολλὰς μορφὰς τῆς μεσαιωνικῆς ἐποποιίας, κατῶρθωσε νὰ γίνῃ σύμβολον καθολικὸν καὶ παράγων ἐνότητος, πού τὸν εἶχε ἡ Ρωμοσύνη

κι' ἀπ' τὰ θρονιά τὰ ρηγικὰ
πιὸ ἀπάνου, ἀπάνου ἀπ' τὰ παλάτια,
στοὺς βασιλιάδες βασιλιᾶ.

Ἡ ἠρωϊκὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ βυζαντινοῦ ἐπικοῦ κύκλου ἔδωκε τὰ πλαίσια, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τουρκοκρατίας ἐνέταξε τὸν ἰδικὸν του ἠρωϊκὸν κύκλον, ὅπως ἀκριβῶς παρόμοιαι ἀνάγκαι καὶ συνθήκαι εἶχαν δημιουργήσῃ παραλλήλους θεσμοὺς ἐθνικῆς συντηρήσεως καὶ ἀντιστάσεως.

Ἡ γλῶσσα, τὰ ἔθιμα, αἱ παραδόσεις, ἡ δημοτικὴ ποίησις, τόσαι ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἀπαρτίζουν τὸ πνευματικὸν τρίπτυχον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπου ἡ συνοχὴ καὶ ἡ ἀδιάσπαστος σύνδεσις ἀποτελοῦν νόμον κεφαλαιώδη καὶ ὅπου ἀδιάκοπα, ἄλλοτε μὲ ταχύτερον ἄλλοτε μὲ βραδύτερον ρυθμὸν, ἄλλοτε μὲ λογιώτερον καὶ ἄλλοτε μὲ λαϊκώτερον χαρακτῆρα, τὸ ἐθνικὸν πνευματικὸν ἀπόθεμα πλουτίζει καὶ ἀνακαινίζει τὰς μορφὰς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς οὐσιώδεις ἰδιότητάς του.

* *

Ἡ ἔρευνα περιορίσθη μέχρι τῆς στιγμῆς εἰς τὴν σύλληψιν καὶ παράστασιν τῶν κοινοτήτων τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας τῶν δια-

1. Δ. Δανιηλίδη, Ἡ Νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία, σελ. 146.

φόρων ἐποχῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πλὴν ὅμως τῆς πνευματικῆς ταύτης συνθέσεως, ὑπάρχει ἡ ἀποψις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἐνεργείας, ἡ ὁποία δημιουργεῖ πολιτικὰς καταστάσεις καὶ κοινωνικὰ καθεστῶτα. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἐὰν ἐνόησα καλά, ὁ κ. Ζαχαριάδης ἀποδίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Λόγοι πραγματικοὶ ἐπιβάλλουν εἰς τὸν ἱστορικὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ φαινόμενον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἐνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον ὅλον. Ἡ ἔκφρασις τῆς ἐνεργείας του ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἔλαβε τὰς πλέον ποικίλας καὶ πλουσίας μορφὰς. Ἀπὸ τὸ γένος, ἀρχέγονον καὶ στοιχειῶδες κοινωνικὸν πλαίσιον, τὴν φρατρίαν, τὴν φυλὴν, στοιχεῖα κοινωνικῶν ὁμαδεύσεων, προήχθη εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς ὁργανώσεως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐδαφικοῦ παράγοντος (1), ἐμόρφωσε τὴν κώμην, στοιχειῶδες καὶ ταύτην πλαίσιον ὁργανώσεως, καὶ διὰ τοῦ συνοικισμοῦ κατέληξεν εἰς τὴν πόλιν (2). Παράγοντες γεωγραφικοὶ καὶ φυλετικοὶ ἐκράτησαν ἐπὶ μακρὸν τοὺς Ἑλληνας ἐν ἀπομονώσει. Ὁ ἀποικισμὸς, ἡ διασπορά ἐκτὸς τοῦ ἑλλαδικοῦ ἐδάφους, ἐπέβαλε τὴν ἐννοίαν τῆς «ἠθικῆς κοινότητος», πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐνότητα (3). Ὅπως καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ ἐνότης ὑπῆρξε συνέπεια τῆς διασπάσεως!

Ἡ ὁμοσπονδιακὴ ὁργάνωσις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μορφή τῆς ἐνωτικῆς προσπάθειας. Σπάρτη, Ἀθῆναι καὶ Θῆβαι, κατῶρθωσαν νὰ δημιουργήσουν θεσμοὺς ἀρτίους, ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα σχηματισμοῦ εὐρυτέρων συσσωσπισμῶν προσέκρουσεν εἰς τὸ ἀτομικιστικὸν πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων (4). Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδονίας, τῆς «Πρωσίας τῆς Ἑλλάδος», ὅπως χαρακτηριστικώτατα ὠνομάσθη (5), προήγαγε τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν ἀπὸ τὸν στενὸν ὀρίζοντα τοῦ ἄστεος εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς Αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦ ἄστεος—αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις—ἠττήθη ἀπὸ τὸ κράτος τῆς ἐδαφικῆς ἐκτάσεως— τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας» (6). Ἡ Μακεδονικὴ ἐπέκτασις ἐυστηματοποίησε καὶ ἠδραίωσε τὰς δειλὰς πτήσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς Αὐτοκρατορίας εὔρε τὴν πολιτικὴν του ὀριμότητα καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐνότητός του.

Ἡ Ρώμη ἔσωσε τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἀποσύνθεσις εἶχεν ἐκδηλωθῆ εἰς ὅλα τὰ τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ στρατιωτικὴ τῆς ὁργάνωσις, τὰ πλαίσια τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν τῆς θεσμῶν, ἡ ἀδιά-

1. Περὶ τῆς μεταβάσεως ἐκ τῶν πρωτογόνων κοινωνικῶν κλασίων εἰς τὰ ἐδαφικά, βλ. A. Moret καὶ G. Davy, Des Clans aux Empires, (Παρίσιος, 1923) σελ. 64 κέ.

2. A. Jardé, La formation du peuple grec, (Παρίσιος, 1923), σελ. 198 κέ. G. Glotz, La Cité grecque, (Παρίσιος, 1928), σελ. 1 κέ. H. Berve, Griechische Geschichte, τόμ. Α' (Freiburg im Breisgau, 1931), σελ. 88 κέ.

3. A. Jardé, *Ενθ' ἄνωγ., σελ. 281 κέ.

4. Αὐτόθι, σελ. 354 κέ.

5. H. Berr, En marge de l'Histoire Universelle, (Παρίσιος 1934), σελ. 162 καὶ 256-257.

6. A. Jardé. Αὐτόθι, σελ. 401.

σπαστος σειρά τῶν ἡγετικῶν τῆς στοιχείων, παρέσχον νέον παράγοντα συνθέσεως καὶ ἐνότητος. Ὑπὸ τὸν Λατινικὸν αἰτὸν συνεχίζεται ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπεκτάσεως, προϋπόθεσις, δημιουργικὴ ἀξία καὶ συντηροῦσα δύναμις τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (1). Τὸ Βυζάντιον, «τὸ ἐκχριστιανισθὲν ρωμαϊκὸν κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους» (2) ἔσωσε τὸ ἔργον τῆς Ρώμης. Μὲ τοὺς ρωμαϊκοὺς πολιτικοὺς καὶ διοικητικοὺς τοῦ θρασμοῦ, οἱ ὅποιοι ἐχαλκεύθησαν εἰς τὰς χώρας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς, μὲ τὴν κοινὴν θρησκείαν καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν κοινότητα, ἐπετέλεσεν ἓν μέρος ὅ,τι ὁ Ἀλέξανδρος ἤτο πρόωρον νὰ κατορθώσῃ καὶ ὅ,τι ἡ Ρώμη δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτούμενην πνοὴν διὰ νὰ συλλάβῃ.

Ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ Βυζαντίου, ἀρχομένη κυρίως ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἐπὶ ἐθνικῶν βάσεων (3) τῶν σλαβικῶν κρατῶν τῆς Βαλκανικῆς, εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ μικρασιατικοῦ καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἑλλαδικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνοδος χαρακτηρίζει τὴν πνευματικὴν εὐρωστίαν τῶν Παλαιολόγων. Ἡ Τουρκία ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ δεῖχθῇ κατωτέρω, καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν του ὡς κρατικοῦ συγκροτήματος, ἐξηκολούθησε νὰ χρησιμεύῃ ὡς παράγων συνοχῆς καὶ συντηρήσεως.

Τὸ διάγραμμα τοῦτο, γενικὸν καὶ ἀδρομερές, ἐδόθη διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ ἐναργέστερα ἡ διατήρησις ἐν τῷ χρόνῳ ὠρισμένων θεμελιωδῶν γραμμῶν. Εἰς τὸν ἱστορικὸν παρατηρητὴν, μελετῶντα ἐν ἀλληλουχίᾳ τὰς μορφὰς τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πρόκειται ζωντανὸς ὀργανισμὸς, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ ἀνέλιξις, αἱ μεταβολαί, οἱ μεταπλασμοί, διέπονται ἀπὸ θαυμαστὴν εὐρυθμίαν. Ὁρμηθὲν ἀπὸ τὰς ἀπλουστεράς μορφὰς τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ὀργανώσεως, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον προέβη διὰ κύκλων ὀλονὲν εὐρυνομένων εἰς τὴν ἀνοδὸν καὶ τὴν σύνθεσιν, τὴν πλήρη ὠριμότητα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν καὶ τὴν παρακμὴν. Αἱ λεπτομέρειαι ἀποτελοῦν ἐπεισόδια οὐδόλως μεταβάλλοντα τὴν ἀρχικὴν γραμμὴν. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει ἡ σύλληψις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς καθολικοῦ φαινομένου θὰ ἦτο ἀδύνατος καὶ ἀδιανόητος χωρὶς νὰ ληφθοῦν ἐν ἰσοτιμίᾳ ὑπ' ὄψιν ὅλα τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα κατὰ τρόπον ἀδιάσπαστον καὶ ἀρραγῆ ἀπαρτίζουν τὸ σύνολόν του. Ἡ σύναψις ἐπομένως τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ πρὸς μέρος τοῦ συνόλου θὰ ἀπετέλει ἱστορικὴν πλάνην.

Ὁ κ. Ζαχαριάδης, διασπῶν τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀπομακρύνων τὸ νεοελληνικὸν

ἔθνος ἀπὸ τὰς ἀρχαίας καὶ βυζαντινὰς πηγὰς του, παραδέχεται ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ἐθνότης διεμορφώθη τελικῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ μακρὰ καὶ σκοτεινὴ αὕτη περίοδος τοῦ ἐθνικοῦ βίου, προηγηθεῖσα ἀμέσως τῆς ἀφετηρίας τῆς νέας πολιτικῆς ζωῆς, ἤσκησεν ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου διαμορφώσεως τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἐπίδρασιν σημαντικωτάτην. Πᾶσα ὁμως ἀπόπειρα ἀποκλειστικῆς ἐρμηνείας ἀποτελεῖ πρᾶξιν αὐθαίρετον καὶ ἱστορικῶς ἐσφαλμένην.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι σημαντικὰ τμήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Ἑλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, Ἴόνιοι νῆσοι, Κρήτη καὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου ἐπὶ τι διάστημα), διαφυγόντα τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν, ἐξελιχθῆσαν κατὰ τρόπον διάφορον δημιουργήσαντα ἰδιοτύπους κοινωνικὰς καταστάσεις καὶ πνευματικὰς ροπὰς. Τὸ πρᾶγμα ἐγίνε περισσότερον αἰσθητὸν, ὅτε, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, τὰ ἑτερότροπα ταῦτα στοιχεῖα ἤλθον νὰ πλουτίσουν τὴν κοινὴν πνευματικὴν κληρονομίαν. Ἀφ' ἑτέρου δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι δὲν ὑπάρχει μία Τουρκοκρατία, ἀλλὰ πολλαὶ Τουρκοκρατίαι.

Ἦτο φυσικὸν τμήματα τῆς χώρας, διεπόμενα ἀπὸ ὠρισμένους τοπικοὺς, γεωγραφικοὺς ἢ ἱστορικοὺς παράγοντας, εὐρεθέντα δὲ λόγῳ τῆς κατακτήσεως ἐν πλήρει ἀπομονώσει, νὰ ἀναπτύξουν ἰδιαιτέρας μορφὰς κοινωνικοῦ βίου. Ἡ αὕτη ἰδιορρυθμία παρατηρεῖται εἰς τουρκοκρατηθεῖσας περιοχὰς εὐρισκομένας πλησιέστερον πρὸς τὴν κρατοῦσαν πολιτικὴν ἐξουσίαν, καὶ εἰς τουρκοκρατηθεῖσας χώρας, ὅπου τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπετέλει μειονότητα ἢ ἀπλῶς, ὡς ἐν Ρουμανίᾳ, δρῶσαν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν παροικίαν. Ἄλλοι λόγοι, ἱστορικοί, συνετέλεσαν εἰς τὴν πολύμορφον ὀργάνωσιν τῆς Τουρκοκρατίας: τὰ εἰδικὰ πρὸν ὀμῖα τὰ χορηγηθέντα ἅμα τῇ κατακτήσει ἢ ἀργότερα εἰς ἐπαρχίας, πόλεις καὶ νήσους τῆς Ἑλλάδος (1) καὶ ὁ θρασμὸς τῶν Προστατευομένων, Ἑλλήνων δηλαδὴ τιθεμένων ὑπὸ τὴν προστασίαν ξένων δυνάμεων καὶ ἀπολαυόντων ἐπομένως ἰδιαιτέρας μεταχειρίσεως (2).

Εἰς τὴν ποικιλίαν ταύτην τῶν μορφῶν τῆς Τουρκοκρατίας προστίθεται καὶ μία κεφαλαιώδης διάκρισις χαρακτηρίζουσα πάντοτε τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ: ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ δρῶντος ὑπεράνω τοῦ χώρου ὡς δυνάμεως συνθετικῆς καὶ τοῦ ἑλλαδικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν εἶναι ἑλλαδικός, ἐμφανίζει τὰς αὐτὰς χαρακτηριστικὰς μορφὰς.

Τὸ Βυζάντιον ἐξηκολούθησε τὴν ζωὴν του καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν του ἀπὸ τοὺς Τούρκους (3). Δὲν θὰ ἦτο ἴσως τολμηρὸν νὰ προσθέσω ὅτι ἡ

1. Σκέψεις τινὰς ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. εἰς τὴν μελέτην μου: *La fusion du monde méditerranéen. Rome et Byzance, L'Hellénisme Contemporain*, Ἰανουάριος 1941, σελ. 165-206.

2. A. Heisenberg, *Staat und Gesellschaft des byzantinischen Reiches*, ἐν *Die Kultur der Gegenwart*, σελ. 364.

3. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν ὡς ἐθνικὸν ὀργανισμὸν τὸ πρῶτον βουλγαρικὸν κράτος.

1. Κ. Ἀμάντου, *Οἱ προνομιακοὶ ὀρισμοὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν*, Ἑλληνικά, τόμ. 9 (1936), σελ. 103 κέ.

2. Π. Κοντογιάννη, *Οἱ Προστατευόμενοι, ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΚΘ' τόμου, τῆς «Ἀθηνᾶς»*, Ἀθῆναι, 1917.

3. Παρὰ τὸν ἄκαιρον σωβινισμόν τῆς, ἡ μελέτη τοῦ Ν. Ιοργᾶ, *Byzance après Byzance*, (Βουκουρέστι, 1935) περιέχει σκέψεις καὶ ἀπόψεις ἀξίας προσοχῆς.

ἀκμή τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου εἶναι μεγαλύτερα ἐπὶ ὀθωμανῶν σουλτάνων παρά κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μακρᾶς ἀγωνίας τῶν τελευταίων Παλαιολόγων. Ἡ ἐπιβίωσις τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως ὄρα ὡς μοναδική δύναμις συντηρήσεως ὄλων τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι περιελήφθησαν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου μόνον. Αὐτὸ τοῦτο τὸ ὀθωμανικὸν κράτος, προελθὸν ἐκ μιᾶς φυλετικῆς ὁμάδος, νομαδικῆς ἢ ἡμινομαδικῆς, καὶ ἀναδειχθὲν ἐντὸς βραχείου χρονικοῦ διαστήματος εἰς τεράστιον πολιτικὸν ὀργανισμόν, διεμορφώθη ἐπὶ τῆ βάσει τῶν βυζαντινῶν προτύπων. Ὅσον καὶ ἂν ὁ νεώτερος τουρκικὸς ἐγωϊσμός προσπαθῆ νὰ ἀνεύρῃ ἀμφιβόλους πηγὰς τῆς πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς ὀργανώσεως τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἰς «τὴν συνθεσὶν τουρκικῶν στοιχείων, προεβοῦσαν ἐκ τῆς κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξελίξεως αὐτῶν τούτων τῶν Τούρκων τῆς Ἀνατολῆς»⁽¹⁾, εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωσις καὶ ὀλόκληρος ὁ πολιτικὸς καὶ διοικητικὸς ὀργανισμὸς τῶν ὀθωμανῶν συνεχίζουσι τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν⁽²⁾. Ὅτε δὲ τὸ τουρκικὸν Κράτος ἤρχισε νὰ ἐκλέγῃ τὰ ἡγετικά του στοιχεία εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἡττηθέντος ἀντιπάλου, ἐφάνη πλέον σαφῶς ὅτι οἱ νομάδες τῆς Βιθυνίας ἐβάδιζον ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς Ρώμης καὶ ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἔτεινε νὰ ἀποβῆ, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ παλαιότερου ἐκείνου μεταπλασμοῦ, «τὸ ὀθωμανικὸν Κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνοῦς».

Ἀφ' ἑτέρου ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τῆς ἑλλαδικῆς Τουρκοκρατίας, δημιουργοῦσα καταστάσεις ἰδιορρύθμους, ὠδήγει πρὸς τὴν ἀποκέντρωσιν καὶ κατηύθυνε τὸ ὑπόδουλον Ἑθνος πρὸς ὀργάνωσιν ἀνάλογον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν εἶχε κατὰ τὴν ἐκκίνησίν του. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τότε εἶχε νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν του ἐνότητα, ἐνῶ τῶρα ἡ ἐνότης αὕτη ὑφίστατο, ὑπεράνω τῶν τοπικῶν ἰδιορρυθμιῶν, ὡς παράγων συνοχῆς.

Ἡ Τουρκοκρατία, ὡς κυρίως διεμορφώθη εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς κατακτήσεως, δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς περίοδος κλειστῆς οἰκονομίας μὲ ὅλας τὰς κοινωνικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι κατὰ κανόνα ἐμφανίζονται ὡς ἀπότοκοι τοῦ τοιοῦτου οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἡ γῆ παραμένει ἢ κατ' ἐξοχὴν πηγὴ τοῦ πλοῦτου καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ σχεδὸν τροφὸς τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ διέπνον τὴν γεωκτησίαν δίκαιον τῶν ὀθωμανῶν, ἡ διαμόρφωσις μουσουλμανικῆς καὶ χριστιανικῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, ἡ ποικιλία τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου, ἐδημιούργησαν τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως⁽³⁾. Κατακτηταὶ καὶ κατακτηθέντες

ὑπήχθησαν εἰς τὸν νόμον τῆς γῆς.

Περίοδος κλειστῆς οἰκονομίας, ἡ Τουρκοκρατία ὑπῆρξε συγχρόνως διὰ τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἐποχὴ ἀναζητήσεως μορφῶν ὀργανώσεως, αἱ ὁποῖαι θὰ συνέβαλλον εἰς τὴν ἐπιβίωσιν. Ὑπὸ τὴν νωθρὰν παρουσίαν τοῦ κατακτητοῦ, ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν ἀρτιωτέραν ἐκμετάλλευσιν τῶν κατακτηθέντων ἐδαφῶν, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ «ἐκκλησιαστικοῦ κράτους τῆς ὀρθόδοξου Ἀνατολῆς»⁽¹⁾, τὸ Ἑθνος, ἀποσυρθὲν τρόπον τινὰ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀναμονῆς, παρεσκεύασε τοὺς θεσμοὺς τῆς συντηρήσεως, οἱ ὅποιοι θὰ ἀποβοῦν καὶ συντελεσταὶ τῆς ἀναγεννήσεως. Ἡ αὐτοδιοίκησις μὲ τὸν θεσμόν τῆς Κοινότητος ἀπετέλεσε τὴν κρηπίδα τῆς ἐμβρυώδους ἀρχικῶς, συνθετωτέρας ἀκολουθῶς, πολιτικῆς ὀργανώσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας⁽²⁾.

Κλειστὴ οἰκονομία ἀφ' ἑνὸς καὶ αὐτοδιοίκησις ἀφ' ἑτέρου εἶναι τὰ κεφαλαιώδη χαρακτηριστικά τῆς ἑλλαδικῆς Τουρκοκρατίας. Οὔτε ὁμῶς τὸ πρῶτον οὔτε τὸ δεύτερον εἶναι γεννήματα τῆς κατακτήσεως. Ἡ βυζαντινὴ προέλευσις ἀμφοτέρων μεταφέρει τὴν ζήτησιν τῶν ἀρχῶν θεσμῶν θεωρουμένων ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικῶν τῆς Δουλείας εἰς παλαιότερας ἐποχάς. Πράγματι αἱ μορφαὶ τῆς ἐγγείου κτήσεως καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν ἐργατῶν τῆς γῆς κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὅπου ἡ περὶ ἰδιοκτησίας θεωρία τῶν Μουσουλμάνων δικαιολογεῖ ὠρισμένας παρεκκλίσεις, παρέμειναν οὐσιαστικῶς οἷαι εἶχαν διαμορφωθῆ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου. Αὐτὸς δὲ ὁ χαρακτήρ τῆς κλειστῆς οἰκονομίας εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων φαινομένων τῆς οἰκονομικῶς παρακμαζούσης Αὐτοκρατορίας.

Τοῦ θεσμοῦ τῆς Κοινότητος αἱ ἀρχαί, περισσότερο σκοτειναί, οὐδεμίαν ἀσφαλῶς ἔχουν σχέσηιν πρὸς τὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν τῶν ἀρχαίων αὐτονομῶν, οὐδὲ πρὸς αὐτὰ τὰ προνόμια τὰ χορηγηθέντα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἰς πόλεις ἢ περιφέρειας⁽³⁾. Φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ θεσμὸς οὗτος ἔχει ὡς ἀπωτάτην ἀρχὴν τὴν ἀγροτικὴν κοινότητα τοῦ Βυζαντίου, σύνολον μικρῶν ἀγροτικῶν ἰδιοκτησιῶν φορολογικῶς ἀλληλεγγύων ἐναντι τοῦ Κράτους⁽⁴⁾. Οἱ Τοῦρκοι

δρ'εάδου, *L'administration financière de la Grèce sous la domination turque*, εἰς τὰ Ἔργα, τόμ. Α' (Ἀθῆναι, 1938), σελ. 675 κέ. Πβλ. καὶ Μ. Σακελλάρου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν*, (Ἀθῆναι, 1939), σελ. 43 κέ.

1. Δ. Δανιηλίδης, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 104 κέ.

2. Περὶ τῆς Κοινότητος βλ. Γ. Ἰ. Ἀγγελοπούλου, *Περὶ τῆς τοπικῆς διακίσεως ἐν Ἑλλάδι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ*, (Ἀθῆναι, 1879). Ν. Γ. Μοσχοβάκης, *Τὸ ἐν Ἑλλάδι Δημόσιον Δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, (Ἀθῆναι, 1882), σελ. 68 κέ. Δ. Δανιηλίδης, *Αὐτόθι*, σελ. 126 κέ. Μ. Σακελλάρου, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 87 κέ. Ἀξία σημειώσεως εἶναι τὰ ἰδιορρυθμὰ κοινὰ τῶν νήσων, Πρβλ. Π. Ζεργλέντου, *Σύστασις τοῦ κοινοῦ τῶν Μυκονίων*, Ἐρμούπολις, 1924.

3. Περὶ τούτων βλ. G. Bratianu, *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin*, Παρίσι, 1936.

4. Βλ. G. Ostrogorsky, *Die ländliche Steur.*

1. Mehmed Fuad Köprülü, *Les origines de l'Empire ottoman*, (Παρίσι, 1935) σελ. 133.

2. H. A. Gibbons, *The Foundation of The Ottoman Empire*, (Ὁξφόρδη, 1916).

3. Περὶ τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν βλ. τὸ λαμπρὸν βιβλίον τοῦ Δ. Κ. Τσοποτοῦ, *Γῆ καὶ γεωργία τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, (Βόλος, 1912), σελ. 47 κέ. Ἀ. Μ. Ἀν-

εὖρον οὕτω ἔτοιμον ὄργανον δημοσιονομικῆς διοικήσεως καὶ ὄχι μόνον τὸ ἠνέχθησαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπέβαλαν. Φορολογικὴ μονὰς κατ' ἀρχάς, ἡ Κοινότης ἔλαβε σὺν τῷ χρόνῳ εὐρύτερον περιεχόμενον καὶ ἐξειλίχθη εἰς πυρῆνα αὐτοδιοικήσεως ἐντὸς τῶν πλασίων τῆς ὁθωμανικῆς διοικήσεως καὶ οἶονεὶ παραλλήλως πρὸς αὐτήν. Μολονότι δὲ ἡ Κοινότης, ἔχουσα βυζαντινὴν τὴν προέλευσιν, οὐδεμίαν ὀργανικὴν σχέσιν παρουσιάζει πρὸς ἀρχαῖα πρότυπα, ἢ ὅλη συγκρότησις τῆς μεταγενεστέρως μορφῆς τῆς διέπεται ἀπὸ καθαρῶς ἑλληνικὸν πνεῦμα. Οὐδέποτε σύμβολον ἐνότητος τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων ἐνὸς λαοῦ ὑπῆρξε τόσον παραστατικόν. Εἰς ἐποχὴν ἐθνικῆς συντριβῆς, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, ὀρμώμενος ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ φορολογικοῦ ὄργανου τῆς μεσοχρονίου αὐτοκρατορίας του, ἐπλασε μόνος, χωρὶς ἐπιβολὴν ἀνωθεν, χωρὶς κἄν τὴν πρωτοβουλίαν τῶν πνευματικῶν ἡγετικῶν του στοιχείων, θεσμοὺς δημοκρατικούς, τῶν ὁποίων ἡ σύλληψις καὶ τὸ πνεῦμα τὸν φέρει πλησιέστερα εἰς τὰς πηγὰς τῆς ἀρχαίας του παραδόσεως. Ὁλόκληρος ἡ τριλογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ συνοψίζεται μέσα εἰς τοὺς θεσμοὺς τῆς αὐτοδιοικήσεως κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. Τὸ πρᾶγμα ἐξαιρεται ἀκόμη περισσότερο, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰς διαφορὰς τῆς Κοινότητος ἀπὸ τὴν *Zadruga* τῶν σλαβικῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν καὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν κόλπων καὶ ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου.

Ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ κάπως μακρότε-

ρος λόγος περὶ Τουρκοκρατίας διὰ νὰ δειχθῆ ὅτι ἡ σημαντικώτατη ἄλλως περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἡ ὑποτιθεμένη ὡς πηγὴ καὶ τροφὸς τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος, ἀποτελεῖ ὀργανικὸν μέρος τοῦ συνόλου καὶ ὅτι, ὄχι μόνον δὲν παρουσιάζει ἐξαιρετικὴν ἰδιοφυίαν, ἀλλ' εὐρίσκεται τὸνναντίον εἰς ἀμεσώτατην ἐξάρτησιν ἀπὸ τὰς βυζαντινὰς τῆς πηγὰς. Τὸ πρᾶγμα ἄλλωστε εἶναι εὐνόητον, διότι ἡ ἐποχὴ τῆς Δουλείας, κατ' ἐξοχὴν περίοδος συντηρήσεως, ἔμεινε κατ' ἀντίδρασιν περισσότερο προσκεκολλημένη εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Ἑθνους.

* *

Τὰς σκέψεις ταύτας ἐγέννησεν ἡ ἀνάγνωσις τῶν δηλώσεων τοῦ κ. Ζαχαριάδη εἰς τὸ ἑβδομῶνον Κομμουνιστικὸν Συνέδριον. Κύριον συμπέρασμα τῶν εἶναι ὅτι τόσον διὰ τῶν πνευματικῶν τῆς ἐκδηλώσεως ὅσον καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς θεσμῶν ἡ νεοελληνικὴ ἐθνότης συνάπτεται ἀδιαίρετως καὶ ἀδιάσπαστος πρὸς τὸν κορμὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀδιάσπαστον καὶ ἀδιαίρετον καθ' ὅλην του τὴν ἑκτασιν.

Δὲν γνωρίζω ποῖαν ἑλληνικὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα φιλοδοξεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ ἡ νεοπαγῆς θεωρία τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι πάντως θλιβερὸν, καθ' ἣν στιγμὴν ἄλλοι λαοὶ τῶν Βαλκανίων, ἀναζητοῦντες εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μαιώτιδος λίμνης τοὺς ἀπωτέρους προγόνους των, ἀνασύρουν ἐκ τῆς λήθης τοὺς ἀφανεῖς καὶ βαρβάρους Κουτριγούρους καὶ Οὐτιγούρους, Κοτράγους, Ὀνογούρους καὶ Ὀνογουνδούρους, εἶναι θλιβερὸν ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες νὰ ἀπαρνούμεθα, οὐδενὸς βιάζοντος εἰς τοῦτο, τὴν ἐνότητα τῆς ἱστορικῆς μας παραδόσεως.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

gemeinde des byzantinischen Reiches im X. Jahrhundert, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, τόμ. 20 (1927), σελ. 45.

